

6. Положення про транспортний кластер. Україна. Одеська обласна рада: Електронний ресурс // режим доступу: <http://morhoz.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=34642&id=119>

7. *Пробст А. Е.* Вопросы размещения социалистической промышленности. — М.: Мысль, 1971. — 96 с.

8. Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні. Постанова КМУ від 2 лютого 2011 р. №389 // режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>

9. *Прокопенко О. В.* Інфраструктура товарного ринку / Прокопенко О. В., Школа В. Ю., Дегяренко О. О., Махнуша С. М. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 296 с.

10. Регіональне управління: інноваційний підхід / Бутко М. П., Зеленська О. О., Зеленський С. М. та ін.: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. (За заг. ред. д.е.н., проф. Бутка М. П.). — К.: Знання України, 2006. — 560 с.

11. *Bell D.* The Third Technological Revolution. Disent, Spring, 164—76. — 1989.

УДК 330.341.1

В. М. Йохна, аспірант,
Хмельницький національний університет

СУТНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розкрито сутність і складові інноваційного розвитку промислового підприємства. Проаналізовано напрями і результативність інноваційної діяльності у промисловому секторі економіки України і виокремлено проблеми, що перешкоджають реалізації інноваційної моделі розвитку вітчизняних підприємств

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інноваційний розвиток, техніко-технологічне оновлення, машинобудування, результативність інноваційної діяльності

Раскрыта сущность и составляющие инновационного развития промышленного предприятия. Проанализированы направления и результативность инновационной деятельности в промышленном секторе экономики Украины и выделены проблемы, препятствующие реализации инновационной модели развития отечественных предприятий

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновационное развитие, технико-технологическое обновление, машиностроение, результативность инновационной деятельности

The essence and components of innovative development of industrial enterprise are shown. Directions and effectiveness of innovative activity in industrial sector of economy of Ukraine are analyzed.

Problems, which prevent innovative model of domestic enterprises development from its implementation are underlined.

Key words: innovative development, technological renovation, machine-building, effectiveness of innovative activity.

Вступ. Вплив глобалізації на економічні процеси і проникнення транснаціональних компаній на більшість світових ринків надзвичайно актуалізують проблему конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств. Лише за їх здатності швидко реагувати на зміни у середовищі господарювання, виготовляючи продукцію відповідно до потреб споживачів на цільових ринках, вони зможуть конкурувати із провідними світовими виробниками і кількісно зростати, розширюючи свою присутність на ринку.

Кількісне зростання підприємства за відкритого й динамічного ринкового простору потребує постійного оновлення продуктового ряду для задоволення потреб цільових груп споживачів, які змінюються під впливом загального науково-технічного прогресу. Сьогодні споживча цінність продукції забезпечується передусім її унікальними характеристиками, які створюються внаслідок цілеспрямованої інноваційної діяльності. Її результатом є не лише нові види продукції, а й нові технології, нові явища, нові процеси, що покликані якісно змінювати внутрішнє середовище підприємства відповідно до нових умов функціонування. Такі зміни і складають сутність розвитку підприємства і мають здійснюватися цілеспрямовано, з урахуванням визначених стратегічними планами цілей.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. Дослідженням особливостей і закономірностей управління розвитком підприємств у перехідній економіці займаються багато вітчизняних і російських науковців, зокрема, Т. Гринько [1], В. Ляшенко [5], Л. Мельник [8], Ю. Погорелов [9], О. Раєвнева [10], В. Стадник [11], Л. Федулова [13], З. Шершньова [14] та ін. Ними досліджуються природа, напрями і джерела розвитку [5; 8; 9; 10], його способи і спонукальні мотиви [11], пропонуються моделі управління їх розвитком [9; 10] тощо. Проте питання, пов'язані із забезпеченням інноваційного розвитку підприємств, досліджені недостатньо, внаслідок чого рекомендації для управління ним є надто узагальненими і стосуються переважно інтенсифікації інноваційної діяльності [1; 13]. Доцільно припустити, що це пов'язано із недостатньо чітким розумінням сутності інноваційного розвитку підприємства, особливо підприємства виробничого типу, яке відноситься до промислового сектора економіки.

Мета дослідження. Розкрити сутність інноваційного розвитку промислового підприємства; на основі аналізу напрямів і результативності інноваційної діяльності у промисловому секторі економіки України виокремити проблеми, що перешкоджають реалізації моделі інноваційної розвитку вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Розвиток підприємства у часі й просторі здійснюється протягом його життєвого циклу (ЖЦ). У науковій літературі здебільшого виділяють такі його стадії, як народження, зростання, розквіту й занепаду. При цьому підкреслюється, що може наступити і стадія «відродження» на новій основі [6, с. 23—26].

Виходячи із позиції власників бізнесу, які прагнуть максимізувати свій економічний інтерес, важливим завданням менеджменту підприємства є продовження його існування у стадії розквіту і недопущення входження у стадію занепаду. На стадії розквіту підприємство дає найбільше прибутку, до того ж, є найбільш інвестиційно-привабливим для акціонерів і стратегічних інвесторів. І саме на цій стадії життєвого циклу найчастіше здійснюються інвестиції, які мають сприяти кількісному зростанню бізнесу.

Якщо підприємство відтворює себе на розширеній основі, не змінюючи при цьому своїх основоположних характеристик (рівень прогресивності техніки і технології, якість і асортимент продукції, ринки, які обслуговуються), то розвиток має характер екстенсивного. Якщо ж функціонування підприємства супроводжується не лише кількісними, а й і якісними змінами в асортименті продукції, здійснюваних процесах, кваліфікації персоналу, то розвиток можна назвати інтенсивним.

Необхідність систематичних і обґрунтованих якісних змін у роботі кожного учасника ринку для збереження його конкурентоспроможності є нині аксіомою менеджменту. Тривале нехтування такими змінами навіть на слабо конкурентному ринку спричиняє втрату економічної динаміки, а на ринку з високим рівнем конкуренції може швидко призвести до краху підприємства (за деякими даними, ще 10 років тому 70 % компаній із списку Fortune-500 не могли адаптуватися до роботи у нових умовах, що спричинило їх банкрутство або вороже поглинання [4]). Водночас, своєчасні, цілеспрямовані та збалансовані якісні зміни сучасних бізнес-систем дають змогу підприємствам утримувати свої конкурентні позиції та зміцнювати їх.

Однак доцільно зазначити, що такі зміни, хоча й носять якісний характер, сприяють лише поліпшенню адаптивних властивостей системи. Водночас для сучасних підприємств найважливішим для перемоги у конкурентній боротьбі є здатність до дій на випередження. Тобто, одних лише адаптивних властивостей для динамічного кількісного зростання недостатньо. Тому можна висловити припущення, що дії на випередження і мають складати основу інноваційного розвитку підприємства. І вони повинні стосуватися не стільки вдосконалення внутрішнього середовища підприємства і процесів, що в ньому відбуваються, скільки ґрунтуватися на інноваційному прориві техніко-технологічного характеру, в ході якого може бути створена продукція з новою і високою споживчою цінністю для доволі місткого цільового ринку.

Звідси, під інноваційним розвитком промислового підприємства видається доцільним розуміти обґрунтовані з позицій тенденцій НТП і споживчих потреб якісні зміни його техніко-технологічної складової, а також взаємно узгоджені з ними зміни у інших складових бізнес-системі, які забезпечують створення нової і високої споживчої цінності для доволі місткого нового цільового ринку та формують основу кількісного зростання і зміцнення ринкових позицій.

У глобалізованому економічному середовищі інноваційний розвиток суб'єктів господарювання тісно пов'язаний із їх здатністю використовувати як створені, так і залучені ззовні технології та інновації. Це дає змогу їм формувати конкурентні переваги, поєднуючи існуючі й нові елементи бізнес-систем таким чином, щоб забезпечити розширення своїх ринкових можливостей у тих сферах економічної діяльності, де вони можуть бути найефективнішими. За кризових умов це завдання стає ще більш актуальним, адже лише використання нових, переважаючих за ефективністю технологій виробництва та управління дасть змогу вітчизняним промисловим підприємствам відновити свою конкурентоспроможність як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках.

Для з'ясування того, наскільки відповідає оновлення технологічних систем вітчизняних промислових підприємств завданням їх інноваційного розвитку, порівняємо у динаміці останніх десяти років витрати промислових підприємств на упровадження техніко-технологічних інновацій (згідно існуючої статистичної звітності витрати на інновації техніко-технологічного характеру охоплюють витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення і витрат на

придбання нових технологій) із загальним обсягом інвестування цих підприємств у придбання машин та обладнання (серед яких і нові одиниці техніки застарілих конструкцій та принципів дій). Як видно із рис. 1, технологічне оновлення вітчизняних промислових підприємств відбувається в основному на старій технологічній основі. Різниця між вказаними обсягами витрат складає більше десятка разів (зокрема, у 2010 р. це співвідношення складало 1:11,8, у найблагополучнішому з погляду економічної динаміки 2008 році — 1:12,2).

Рис. 1. Співвідношення обсягів витрат на інновації техніко-технологічного характеру і обсягів капітальних інвестицій для придбання машин та обладнання в Україні

Джерела: Державний комітет статистики України: Наукова та інноваційна діяльність (1990-2010рр.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html (19.07.2011); Державний комітет статистики України: Капітальні інвестиції за 2010 рік [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ibd/kinv/kinv_u/kinv_u04_10.htm (19.07.2011); власні розрахунки

Якщо ж брати до уваги те, що інноваційний розвиток промислового підприємства має ґрунтуватися на нових ресурсоощадних, екологічно чистих і наукомістких технологіях, то структура технологічного оновлення вітчизняних підприємств ще більше не відповідає вимогам часу. Згідно статистичних даних, у 2010 р. інноваційні витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення склали 5051,7 млн грн, а на придбання сучасних прогресивних технологій — усього 141,6 млн грн, тобто у 36 разів менші, ніж витрати на придбання нової техніки [2].

Підтвердженням цьому висновку є результати проведеного у 2009 р. обстеження процесів технологічного оновлення промислових підприємств України [7]. Було обстежено 2407 підприємств, з них 31,5 % вказали, що таке оновлення відбувалось. Дослідження показало, що четверта частина підприємств вдосконалювали діючі технологічні процеси, майже половина вказали, що придбали готове обладнання для модернізації виробництва і випуску нової продукції (з них 25,5 % — це виробники харчових продуктів, 11,2 % — машинобудівні підприємства). Якісно нові технології упровадили значно менше підприємств (10,5 % здійснювали це самостійно, а 6,2 % — спільно з іншими підприємствами чи організаціями). Близько 5 % підприємств закупили технології за ліцензіями.

Отже, зважаючи на репрезентативність вибірки і поширюючи отримані дані на весь масив підприємств, можна стверджувати, що лише третина вітчизняних підприємств здійснювала технологічне оновлення, із цієї кількості — тільки близько 17 % упровадили якісно нові технології, що можуть стати основою їх інноваційного розвитку. Тобто, можна зробити висновок про недостатню інноваційну наповненість техніко-технологічного оновлення українських підприємств. І наслідком цього є те, що технологічне відставання вітчизняної економіки продовжуватиме поглиблюватися. Відповідно, це відобразатиметься на конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників, а значить — наповнюваності бюджету.

Для переконливішої аргументації відносно того, що саме технологічне оновлення виробничих систем вітчизняних промислових підприємств на принципово нових засадах забезпечуватиме їх здатність задовольняти потреби споживачів краще за конкурентів, проаналізуємо результативність тих процесів, що відбувалися у сфері інноваційної діяльності в Україні за останні 10 років і зіставимо їх із тими, які мають відображати результативність інноваційного розвитку у машинобудуванні.

Можна висловити припущення, що результативність інноваційного розвитку машинобудівних підприємств відобразатиметься у збільшенні гнучкості їх виробничих систем, а значить — у різноманітненні продуктового ряду, підвищенні рівня наукомісткості продуктових інновацій (зразків нової техніки) та їх споживчої цінності. Останнє сприятиме підвищенню інтересу інших суб'єктів господарювання до придбання вітчизняних технічних засобів як таких, що зможуть створити конкурентоспроможну техніко-технологічну основу виробництва. В

кінцевому підсумку це забезпечуватиме загальне зростання виручки від реалізації продукції (як у машинобудуванні, так і в інших секторах промисловості), поліпшуватиме загальні фінансові результати господарської діяльності, забезпечуватиме зростання маси чистого прибутку.

На рис. 2 відображено динамічну залежність між кількістю упроваджених технологій у промисловому секторі економіки України і темпами зростання обсягів реалізації промислової продукції.

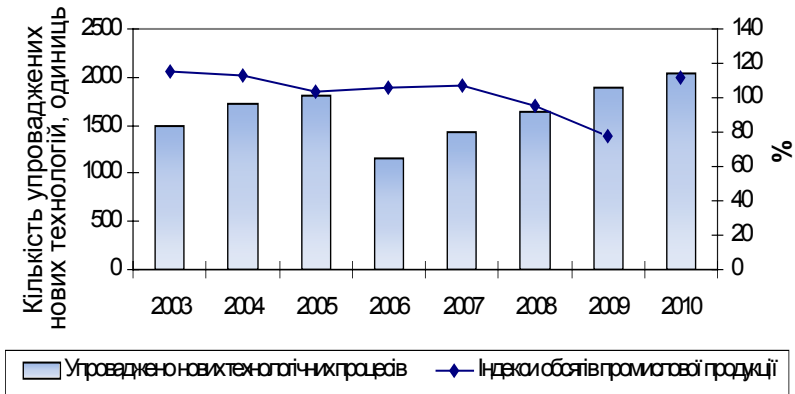

Рис. 2. Залежність між кількістю упроваджених технологій у промисловому секторі економіки України і темпами зростання обсягів реалізації промислової продукції

Джерела: Державний комітет статистики України: Індекси промислової продукції (2002-2010pp.) [Електронний ресурс] / Режим доступу; http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_gic/prm_gic_u/ipv2006_u.html; Державний комітет статистики України: Наукова та інноваційна діяльність (1990-2010pp.) [Електронний ресурс] / Режим доступу; http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html; власні розрахунки

З рисунка видно, що у 2003—2005 роках упровадження нових технологій відбувалось по наростаючій, однак при цьому індекси обсягів промислової продукції не зростали, а зменшувались. У 2005—2007 роках економічна динаміка стабілізувалась (індекси промислової продукції майже не змінювались). Світова фінансово-економічна криза внесла свої корективи у загальну економічну динаміку, що проявилось суттєвим зниженням індексів промислової продукції в Україні (особливо значним у 2009 р.) та деяким їх поліпшенням у 2010 р.

Аналізуючи дані залежності, можна висловити припущення, що це є наслідком недостатньої інноваційності упроваджених технологій. Вони не забезпечують такої гнучкості виробничих систем промислових підприємств, яка б мала розширювати їх ринкові можливості, забезпечуючи умови для виходу на нові цільові ринки.

Зважаючи на те, що продукція машинобудування забезпечує техніко-технологічне оновлення інших виробничих систем, її внесок у загальну результативність інноваційної діяльності мусить бути доволі вагомим. Для з'ясування того, наскільки вітчизняне машинобудування здатне вирішувати це завдання, порівняємо динаміку загального обсягу освоєних нових видів промислової продукції із тими, що є результатом інноваційної діяльності підприємств машинобудування (рис. 3).

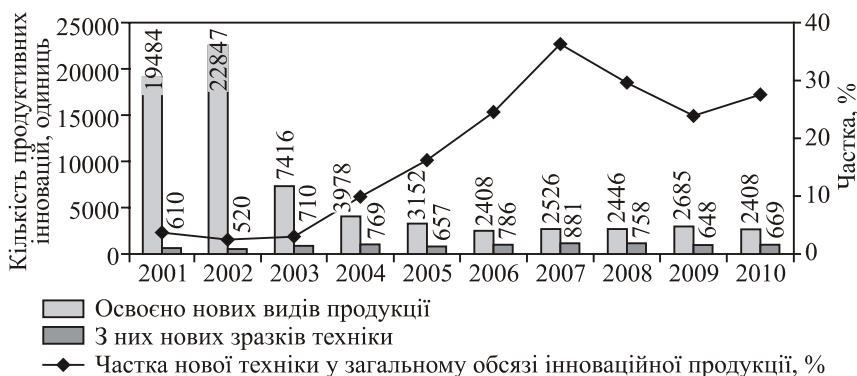

Рис. 3. Результати інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2001—2010 роках

Джерела: Державний комітет статистики України: Наукова та інноваційна діяльність (1990-2010рр.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_gik/ind_u/2002.html; власні розрахунки

Як видно із рисунка, вже у 2003 р. кількість освоєних нових видів промислової продукції різко скоротилось порівняно з попереднім періодом (з 22847 одиниць у 2002 р. до 7416 од. у 2003 р.) У 2004 р. нових видів промислової продукції освоєно ще менше — лише 3978 од. І у 2006—2010 рр. кількість продуктивних інновацій коливалась у межах 2400—2700 одиниць. Зважаючи на те, що кількість зразків нової техніки в межах досліджуваного періоду не має такого різкого спаду (коливається в межах 500—890), то їх частка у загальній кількості продуктивних інновацій різко зростає (до 2007 р,

коли ця частка сягає 36,6 % від загальної кількості продуктивних інновацій). З настанням кризи інтенсивність технологічного оновлення уповільнюється, що логічно пояснюється — підприємства стали обмеженими у своїх фінансових можливостях.

Загалом, вважається, що обмежені фінансові можливості підприємств є основним чинником, що перешкоджає трансферу на вітчизняні підприємства передових технологій. Разом з тим, не менший вплив справляє і зниження інтелектуального потенціалу більшості вітчизняних підприємств через відтік мізків — найбільш ініціативні та мобільні представники вітчизняної науково-технічної сфери знайшли краще застосування своєму інтелекту за кордоном. Крім того, під час світової фінансово-економічної кризи підприємства стали значно менше коштів витратити на інноваційну діяльність: протягом 2009 р. сума витрат на інноваційну діяльність зменшилась майже на 34 % (з 11994,4 млн грн у 2008 р. до 7949,9 у 2009 р.) [2]. Це впливає як на придбання підприємствами техніки і передових технологій, так і на здійснення науково-технічної діяльності власними силами. З цих причин, а також через відсутність державної підтримки інноваційної діяльності підприємства недостатньо результативно працюють над створенням інноваційних продуктів і технологій.

Про це, зокрема, свідчать статистичні дані про зміст і результати інноваційної діяльності підприємств Хмельницької області, які відображаються через кількість об'єктів інтелектуальної власності. З табл. 1 видно, що на машинобудівних підприємствах області створено і використовується дуже невелика кількість продуктивних інновацій (винаходів, корисних моделей та промислових зразків). Подано заявок на винаходи було лише у 2007 і 2008 роках, і то всього лиш на два і один зразки відповідно, що неприпустимо мало для усієї сукупності промислових підприємств.

Варто зазначити, що Хмельниччина серед областей України відзначається дуже низьким рівнем інноваційної активності. Так, у 2008—2009 роках частка інноваційно-активних підприємств коливалась у межах 4,2—6,1 %. У машинобудуванні інноваційна активність була значно вищою — у 2008 р. частка таких підприємств сягала 11,5 %; у 2009 — 13,8 % [12, с. 234]. У 2010 ситуація значно поліпшилась — частка інноваційно-активних підприємств у цілому по промисловості склала 16,9 %, а в машинобудуванні — 19,0 % [3, с. 19].

**СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Види інтелектуальної власності	Роки дослідження									
	2006		2007		2008		2009		2009	
	Усього промисловими підприємствами	у т.ч. машинобудівними	Усього промисловими підприємствами	у т.ч. машинобудівними	Усього промисловими підприємствами	у т.ч. машинобудівними	Усього промисловими підприємствами	у т.ч. машинобудівними	Усього промисловими підприємствами	у т.ч. машинобудівними
Подано заявок на видачу охоронних документів у Держпатент України на:										
винаходи	—	—	2	2	1	1	—	—	—	—
корисні моделі	—	—	2	—	2	—	1	—	1	—
промислові зразки	4	3	2	1	—	—	—	—	—	—
Отримано охоронних документів на:										
винаходи	5	2	3	3	2	1	2	2	2	2
корисні моделі	1	-	2	—	1	—	—	—	—	—
промислові зразки	2	2	4	—	1	—	—	—	—	—
Кількість використаних:										
винаходів	8	2	8	4	11	6	8	8	6	6
корисних моделей	—	—	—	—	10	—	11	11	—	—
промислових зразків	11	—	15	3	13	3	12	12	2	2
рац. пропозицій	16	—	—	—	5	—	3	3	3	3

Джерела: [12, с. 229—230]; (у 2010 зняли дану форму звітності)

У 2010 р. промисловими підприємствами було освоєно 36 одиниць нової продукції (у 2,6 рази більше, ніж у 2009 р.); 13 одиниць нової техніки (проти 5 одиниць у 2009 р.) [38, с. 63]; упроваджено 6 нових технологій [38, с. 59]. Усе це свідчить про те, що керівники машинобудівних підприємств області починають усвідомлювати необхідність підвищення інноваційної складової своєї діяльності для того, щоб відновити її позитивну динаміку, порушену внаслідок впливу світової фінансово-економічної кризи. Однак більше уваги необхідно приділити якісному технологічному оновленню виробничих систем, яке робитиме їх ресурсоощадними, гнучкими і плодотворними, формуючи умови для інноваційного прориву у нові, перспективні сфери і напрями діяльності.

Висновки. Проведені дослідження показують, що результативність інноваційної діяльності у вітчизняному машинобудуванні недостатня для того, щоб забезпечити якісне технологічне оновлення промислового сектору економіки України та стати основою інноваційного розвитку вітчизняних виробників. Серед найбільш значущих внутрішніх причин цього — втрата інтелектуального потенціалу підприємств, нестача у них фінансових коштів для фінансування інноваційної діяльності на прийнятному рівні. Ці чинники є взаємно підсилюючими, призводячи до постійного погіршення результативності інноваційної діяльності. Сюди ж додається слабка мотивація власників бізнесу до пошуку шляхів його розвитку на інноваційній основі. Розірвати це замкнене коло можна лише в тому разі, якщо менеджмент виробничих підприємств остаточно вичерпає можливості формувати конкурентні переваги через політичне лобіювання та обмежений доступ до дешевих ресурсів. Вирішальну роль у створенні умов для інноваційного розвитку вітчизняних підприємств має відіграти держава, реформуючи законодавче поле так, щоб інноваційний ресурс став основним джерелом формування конкурентних переваг. Разом з тим, на рівні менеджменту підприємств необхідно розширювати коло фінансових інструментів для збільшення фінансування інноваційної діяльності, залучаючи до цієї роботи кваліфікованих фахівців адекватним стимулюванням результатів їх праці. Це має відобразитися у відповідній фінансовій стратегії, що і становитиме предмет наступних досліджень.

Література

1. *Гринько Т. В.* Формування системи управління інноваційним розвитком підприємств / Т. В. Гринько // Вісник Хмельницького на-

ціонального університету. Економічні науки. — 2010. — № 4. — Т. 2. — С. 39—43.

2. Державний комітет статистики України: Наукова та інноваційна діяльність (1990—2010 рр.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

3. Інноваційна діяльність промислових підприємств у Хмельницькій області. Статистичний збірник. — Хмельницький: Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2011. — 90 с.

4. Кузнецов С. Технологии управления, основанного на знаниях // Проблемы теории и практики управления. — 2004. — № 6. — С. 85—89.

5. Ляшенко В. І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути. — Донецьк: ДонНТУ, 2006. — 668 с.

6. Мильнер Б. З. Теория организаций. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 336 с.

7. Погорелов Ю. С. Оцінка та моделювання розвитку підприємства / Ю. С. Погорелов. — Харків: АДВА^{TM}, 2010. — 512 с.

8. Стадник В. В. Системне забезпечення мотивації інноваційного розвитку підприємницьких структур: монографія / В. В. Стадник. — Хмельницький: ХНУ, 2009. — 271 с.

9. Обстеження потенціалу виробництва високотехнологічної промислової продукції за період 2005—2007 рр. [Електронний ресурс] / Режим доступу: [//www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ibd/obstej.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ibd/obstej.htm)

10. Основи стійкого розвитку / За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. — 654 с.

11. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі / О.В. Раєвнева. — Х.: ІНЖЕК, 2006. — 496 с.

12. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2009 рік / Держкомстат України. Головне управління статистики у Хмельницькій області; за ред. В.В. Скальського. — Хмельницький, 2010. — 435 с.

13. Федулова Л. І. Теоретичні положення щодо обґрунтування моделі інноваційного розвитку підприємства / Л. І. Федулова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2010. — № 4. — Т. 2. — С. 25—29.

14. Шершньова З. Є. Стратегічний організаційний розвиток III рівня: сучасні підходи до визначення та проблеми його забезпечення у корпораціях / З.Є.Шершньова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2008. — № 3. — Т. 1. — С. 137—141.